su ga veselili odlasci u gradsku knjižnicu i posjeti kazalištu. Dojmove o viđenome i pročitanome upisivao je u prvo vrijeme u zasebne knjižice koje nisu sačuvane, ali je od te prakse odustao u posljednjem dijelu dnevnika, koji obuhvaća razdoblje od kraja ožujka do početka lipnja 1918., kad ih naprosto ispreplećе s opisima svakodnevice. Zanimljivo je pratiti kakav su odnos zarobljenici izgradili sa svojim čuvarima i kako je promjena toga odnosa utjecala na odluku o bijegu nelegalnim putem, nečemu o čemu je razmišljao dugo vremena, nebrojeno puta, ali je kao zakleti legalist u pravilu odustajao do jedanput.

Sve u svemu, teško je iz knjige prepune detalja izdvojiti neki univerzalno zanimljiv i upravo u tome leži čar ovoga dnevnika vrijednog čitanja. Ovdje je opisano kako funkcioniraju ljudi u nama teško zamislivim uvjetima rata i zarobljeništva daleko od doma, u svijetu kakav više ne postoji. Taj svijet toliko je mentalno daleko svima nama, a pogotovo mlađim generacijama, da nam je jednako apstraktan kao i stoljeća koja su mu prethodila, iako je od tada prošlo samo 107 godina. Nije to tako dugo, a opet jest, no u tom su razdoblju ljudi stubokom promijenili svijet koji nas okružuje i pretvorili ga u tehnološki napredno mjesto u kojem se sve manje mari za ljude, a sve više za tehniku. Ovaj dnevnik dašak je prošlih vremena gdje su ljudi na prvome mjestu, barem piscu ovoga dnevnika, i jasan podsjetnik na to što su sve ljudi u stanju preživjeti.

Vijoleta Herman Kaurić

Hrvoje Gržina, Vladimir Iveta, Mario Stipančević, *Pod svojim bojama. Počeci Hrvatske nogometne reprezentacije* (Zagreb: Hrvatski državni arhiv, 2025.), 222 str.

Početkom prosinca 2025. izdana je knjiga *Pod svojim bojama. Počeci Hrvatske nogometne reprezentacije* Hrvoja Gržine, Vladimira Ivete i Marija Stipančevića. Objavljena povodom 85. obljetnice odigravanja prve službene utakmice, knjiga u središnjem dijelu obrađuje razdoblje od travnja do prosinca 1940. godine, u kojem je s dvije utakmice protiv Švicarske te dvije protiv Mađarske (uključujući i dvije utakmice juniorske reprezentacije protiv mađarskih juniora) započela povijest hrvatske nogometne reprezentacije.

Uvodnu riječ dao je aktualni predsjednik Hrvatskoga nogometnog saveza Marijan Kustić, a autorski trojac u predgovoru je naglasio da su glavni poticaj za nastanak knjige bile fotografije doajena hrvatske sportske fotografije Vladimira Susića, čiji se vrijedni arhivski fond nalazi u Hrvatskom državnom arhivu, koji je ujedno i izdavač knjige. Autori su također naznačili da je izvornoga arhivskog materijala bilo vrlo malo, pa su uz pomoć dostupne literature i novinskih napisa pokušali što detaljnije rekonstruirati opisane događaje te dodati *dašak reporterske izravnosti*, što je posebno naglašeno u poglavljima o samim utakmicama, gdje se čitatelj može i uživjeti u do-

gađanja na terenu zbog detaljno opisanih i „reporterski" prenesenih akcija. Tijekom istraživanja autori su se susretali i s poteškoćama u vidu utvrđivanja točnih imena igrača, posebice u juniorskim sastavima, jer ih je tadašnji tisak predstavljao samo prezimenima, a nije postojao drugi način za utvrđivanje njihova identiteta.

Osim uvodne riječi i predgovora, knjiga je podijeljena na četiri uvodna poglavlja, u kojima se nastojalo sintetizirati političke, društvene te sportske okolnosti koje su prethodile utakmicama. Središnji dio sastavljen je od kronološki poredanih šest poglavlja u kojima se detaljno obrađuje svaki susret. Svako poglavlje dosjetljivo je naslovljeno citatom iz ondašnjih novina ili citiranom izjavom vezanom uz samu utakmicu. Prije zaključka, izvora i literature, kazala osobnih imena i geografskih pojmova navedene su biografske crtice o glavnim akterima, tj. igračima i nogometnim djelatnicima reprezentacije, popraćene odličnim digitalno obrađenim fotografijama.

Uvodna poglavlja (str. 11–36) donose pregled društveno-političkih i sportskih događaja na prijelazu iz XIX. u XX. stoljeće i kasnijih zbivanja u Kraljevini Jugoslaviji te Banovini Hrvatskoj, koji su na kraju i doveli do prvih samostalnih nastupa 1940. godine. Kronološki se prate sami počeci razvoja nogometa u Hrvatskoj i osnivanje Hrvatskoga športskog saveza (HŠS) 1910. godine s idejom funkcioniranja izvan mađarskih i austrijskih okvira te tranzicija HŠS-a nakon Velikoga rata, raspada Austro-Ugarske i osnivanja Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca u Jugoslavenski nogometni savez 1919. godine. Nadalje, autori nam daju uvid u osnivanje Hrvatskoga nogometnog saveza (HNS) 1939. godine unutar Banovine Hrvatske kao odgovor na sve intenzivniju centralističku i unitarističku politiku Kraljevine tijekom 1930-ih i analiziraju status HNS-a i njegovih reprezentacija pod okriljem Međunarodnoga saveza nogometnih udruga (*Fédération internationale de football association* – FIFA) nakon njegova osnivanja i proglašenja Banovine Hrvatske.

Središnji dio, naslovljen „Prve utakmice Hrvatske nogometne reprezentacije" (str. 39–149), započinje poglavljem „'Potomci Wilhelma Tella pokazali su se kao vrlo slabi strijelci', Hrvatska – Švicarska 4:0 (Zagreb, 2. travnja 1940.)" (str. 39–75), koje detaljno opisuje tijek dvoboja protiv Švicarske, tada jedne od najjačih svjetskih momčadi, ali i događaje koji su se odvili i prije i poslije utakmice. Autori nam donose presjek članaka domaćih i švicarskih medija u kojima se raspravljalo i pratilo sve o sastavu Hrvatske i Švicarske, zanimljive detalje o dolasku, dočeku i odlasku švicarskih gostiju, mjestu kupnje i cijeni ulaznica, detalje o vremenu te općenito o atmosferi koja je u Zagrebu vladala prije, na dan i nakon utakmice. Naglašene su i izvješene hrvatske zastave, intoniranje „Lijepe naše" te govor prvoga predsjednika HNS-a, dr. Ive Kraljevića, koji je povodom dolaska i dočeka švicarskih reprezentativaca na zagrebačkom Glavnom kolodvoru ustvrdio da „će jedanaest Hrvata po prvi puta nastupiti kao samostalna reprezentacija na zelenom polju". Tijek utakmice opisan je u reporterskom stilu, gdje je hrvatska reprezentacija, sastavljena gotovo potpuno od igrača tadašnjega zagrebačkoga *Građanskog*, nadigrala Švicarce i pobijedila visokim rezultatom. Posebno je zanimljiv dio nakon završetka, koji uključuje izjave i dojmove glavnih aktera, članke u hrvatskim i švicarskim medijima, ali i izvještaje u beogradskim novinama s obzirom na tadašnje stanje u Kraljevini Jugoslaviji i okolnosti koje su dovele do odigravanja prve službene utakmice hrvatske reprezentacije.

Sljedeće poglavlje pod naslovom „'Pobjedom u Bernu proslavilo se ime sportske Hrvatske'. Švicarska – Hrvatska 0:1 (Bern, 21. travnja 1940.)" (str. 75–92) obrađuje prvo gostovanje, tj. prvi nastup reprezentacije Hrvatske u inozemstvu. Kako su u 24-članoj delegaciji na putu za Bern bila i četiri novinara, autori su zahvaljujući njihovim iscrpnim izvještajima mogli temeljito i detaljno rekonstruirati pripreme, tijek i razdoblje nakon utakmice. Tako doznajemo mnoge zanimljive podatke poput onoga da je Švicarski nogometni savez objavio nekoliko brošura ne bi li stanovništvo informirao o Banovini Hrvatskoj i hrvatskom narodu i sportu, kao i podatak da je dan prije utakmice predstavnike HNS-a primio konzul Ante Smith Pavelić, sin hrvatskoga političara dr. Ante Pavelića, nazivanog „zubar", koji si je dodao ženino prezime Smith da bi ga se razlikovalo od kasnijega poglavnika Nezavisne Države Hrvatske. Nakon pobjede autori ističu švicarske, ali i beogradske medije, koji su se biranim riječima složili da je zaslužena, a po prikazanoj nadmoći mogla je biti i slična onoj zagrebačkoj da je bilo više koncentracije hrvatskoga napada. Dvomeč protiv Švicarske tako je reprezentaciji Hrvatske donio mnogo više od rezultata, što autori ističu i putem izjave hrvatskih i švicarskih nogometnih dužnosnika, stavljajući u prvi plan i nacionalnu i političku vrijednost cijeloga događaja.

Treće nogometno poglavlje, naslova „'Ne budimo preveliki optimisti'. Mađarska – Hrvatska 1:0 (Budimpešta, 2. svibnja 1940.)" (str. 93–115), vodi nas u Budimpeštu, na susret s Mađarskom, tada jednom od najjačih svjetskih momčadi. Autori su usporedili najavu utakmice u hrvatskim i mađarskim medijima, ističući mađarske tekstove koji su nakon dvomeča sa Švicarcima s dozom opreza i poštovanja prikazivali hrvatsku reprezentaciju kao momčad koja bi mogla postati ozbiljan suparnik mađarskom nogometu. Autori ističu i jednu neobičnu situaciju koja je obilježila razdoblje pred početak utakmice, kad je pogreškom domaćina umjesto hrvatske na jarbolu izvješena srpska zastava, kao i izgovor mađarskih organizatora nakon reakcije predstavnika HNS-a „da im hrvatska zastava nije poznata i da je pred publikom bilo nezgodno tijekom susreta mijenjati zastavu s visokih jarbola". Istaknuto je da je utakmicu obilježio rumunjski sudac, koji je neopravdano poništio vodstvo Hrvatske zbog navodnoga zaleđa, kao i mađarski pobjednički pogodak u kasnoj fazi susreta. Autori su kao i u prošlim poglavljima detaljno prenijeli izvještaje medija, iz kojih se može izvući opći zaključak da je, unatoč prvom porazu, hrvatska reprezentacija hvaljena za svoju predstavu te je prevladao opći dojam da bi zbog svega navedenog najpravedniji rezultat bio neriješeno.

Četvrto poglavlje, „'Izmakla nam je pobjeda, koju smo po igri zaslužili'. Hrvatska – Mađarska 1:1 (Zagreb, 8. prosinca 1940.)" (str. 116–145), detaljno obrađuje revanš u Zagrebu. U uvodu pred utakmicu autori ističu da su gosti, uz mnogo poteškoća zbog željezničke nesreće u Sloveniji, u Zagreb doputovali iz Italije. Naime, tjedan dana prije okršaja s Hrvatskom Mađari su u Genovi snage odmjerili s aktualnim svjetskim prvacima Talijanima, u utakmici koja je također završila 1:1, što mnogo govori i o snazi i kvaliteti hrvatske reprezentacije u to vrijeme. Autori također ističu nekoliko zanimljivih detalja pred utakmicu, od komentara predstavnika mađarskoga stožera o lošoj kvaliteti stadiona i travnjaka (igralište *Građanskoga* u Koturaškoj, koje je zbog zimskih uvjeta bilo u iznimno nepovoljnom stanju) do nezadovoljstva djelat-

nika HNS-a brojem ljudi na utakmici (između 7 i 8 tisuća, organizatori su očekivali čak 15 tisuća), što su domaći izvjestitelji tumačili i nezadovoljstvom dijela gledatelja jer su okosnicu reprezentacije činili igrači *Građanskoga* uz pokojega igrača drugih hrvatskih klubova. Sama utakmica opisana je kao napeta i bespoštedna borba dvaju ravnopravnih suparnika na jako lošem terenu, zbog kojega se u izvještajima nakon utakmice spominjala i potreba izgradnje novoga stadiona u Zagrebu s kvalitetnijom podlogom za igranje. Naime, za razliku od Budimpešte i drugih većih europskih gradova, koji su imali travnate terene, igrališta u Hrvatskoj, uključujući i ono *Građanskoga*, bila su zemljana i u vrlo lošem stanju. Valja naglasiti da ovo poglavlje, kao i ono koje obrađuje dvoboj protiv Švicarske u Zagrebu, obiluje odličnim digitalno obrađenim fotografijama s utakmice (momčadi pri izlasku na teren, rukovanje kapetana i sl.), od kojih neke prikazuju i akciju na terenu.

U petom i šestom poglavlju, „'Mađarska je bila bolja u svim segmentima igre, ali Hrvati su pokazali primjer entuzijazma'. Mađarska – Hrvatska (juniori) 4:2 (Pečuh, 2. svibnja 1940.)" (str. 146–148) i „'Poraz je skrivila slaba obrana'. Hrvatska – Mađarska (juniori) 3:5 (Split, 8. prosinca 1940.)" (str. 149–154), autori nas vode kroz dva ogleda juniorskih reprezentacija Hrvatske i Mađarske odigrana u Pečuhu i Splitu na iste dane kad su utakmice odigrale i seniorske ekipe u Budimpešti i Zagrebu. Istaknuta je zanimljivost da za juniorske reprezentacije u Pečuhu nisu mogli nastupiti igrači koji su napunili 18 godina, i to na molbu Mađarske, koja je taj susret odredila kao pripremni za juniorski ogled s Rumunjskom u Dunavskom kupu. Hrvatsku juniorsku vrstu u Pečuhu, pod trenerskim vodstvom proslavljenoga nogometaša *Građanskoga* Bernarda Hügla, činili su isključivo članovi zagrebačkoga kluba, koji unatoč entuzijazmu i poletnosti nisu mogli više protiv kvalitetnijega suparnika. Autori su za utakmicu u Pečuhu istaknuli da ju je hrvatski tisak vrlo slabo popratio: navedeno je samo vrijeme i mjesto održavanja te konačni rezultat. Što se tiče utakmice u Splitu, autori ističu da joj je prethodio bogat i sadržajan program za goste iz Mađarske, a hrvatske je juniore na toj utakmici vodio bivši igrač *Građanskoga* Đuro Petermanec, koji je u prvu ekipu uvrstio nekoliko igrača *Hajduka*. Kako i sam naslov poglavlja govori, poraz je skrivila slaba obrana hrvatske reprezentacije, a autori ističu da se i HNS u svojem izvještaju o radu za godišnju skupštinu požalio da zbog velikih troškova nije mogao sastaviti najbolju juniorsku reprezentaciju. Autori pretpostavljaju da se navedena izjava odnosila na velike putne troškove dolaska igrača na utakmicu te navode općenito nezadovoljstvo HNS-a posjetom i prihodima od utakmica, od kojih se očekivalo da će i financijski pomoći klupskom nogometu.

U posljednjoj cjelini knjige pod naslovom „Biografske crtice o nogometnim djelatnicima i igračima" (str. 155–195) autori donose kratke biografije istaknutih nogometnih djelatnika, članova stručnoga stožera i seniorskih igrača hrvatske reprezentacije popraćene njihovim fotografijama, koje dočaravaju atmosferu i pomažu čitatelju u boljem shvaćanju općega društvenog i sportskoga konteksta toga turbulentnog razdoblja. Počevši od Martóna Bukovija, mađarskoga trenera koji je od 1936. do 1945. trenirao *Građanski* i ostavio neizbrisiv trag u hrvatskom nogometu, pa do prvoga hrvatskog izbornika Joze Jakopića i prvoga predsjednika HNS-a Ive Kraljevića, autori nam donose crtice i iz života prvih hrvatskih reprezentativaca, od kojih je većina

i nakon Drugoga svjetskog rata igrala zapažene uloge na domaćoj i međunarodnoj nogometnoj pozornici.

Zaključno, knjiga je relevantan doprinos istraživanju povijesti nogometa u kontekstu društveno-političkih procesa i isticanja nacionalnoga pitanja u Hrvatskoj uoči Drugoga svjetskog rata. Unatoč oskudnoj arhivskoj građi, autori su na temelju dostupne literature, novinskih izvora i vrijednoga fotografskog fonda uspješno rekonstruirali prve utakmice naše izabrane vrste te uz isticanje njihove nacionalne i simboličke važnosti dali vrijedan uvid u početke hrvatske nogometne reprezentacije.

Domagoj Ivezić

Cormac Ó Gráda, *The Hidden Victims: Civilian Casualties of the Two World Wars* (Princeton: Princeton University Press, 2024.), 510 str.

Cormac Ó Gráda irski je povjesničar i profesor emeritus na University Collegeu u Dublinu. Iako po obrazovanju ekonomist, u svojoj dugogodišnjoj karijeri pretežno se bavio povijesnim temama, ponajviše ekonomskom povijesti Irske te problematikom raznih epidemija gladi u XIX. i XX. stoljeću. Budući da je, kako navodi Ó Gráda, od oko 60 milijuna civilnih žrtava Prvoga i Drugoga svjetskog rata gotovo polovicu moguće svrstati u kategoriju žrtava gladi ili pothranjenosti, monografija *The Hidden Victims: Civilian Casualties of the Two World Wars* predstavlja logičnu nadogradnju istraživačkoga interesa autora. Uzevši u obzir količinu obrađene materije te opseg djela, razumno je tvrditi da je riječ o najambicioznijem Ó Grádinu djelu. Knjiga je, uostalom, dio serije *The Princeton Economic History of the Western World*, čiji je urednik recentni Nobelov laureat iz područja ekonomije Joel Mokyr.

Ova je monografija kvalitativna i kvantitativna analiza civilnih žrtava dvaju najvećih ratnih sukoba XX. stoljeća. Autor primjenjuje komplementaran pristup koji nadilazi puko brojenje ili popisivanje civilnih žrtava rata, odnosno pokušava diferencirati različite primjere (ratnih) zločina bez upadanja u zamku moraliziranja ili utvrđivanja hijerarhije između „većih" i „manjih" zločina. Nadalje, već u uvodu Ó Gráda razmatra temeljne metodološke boljke ovakve studije, a to su sama definicija civila, posebice u kontekstu totalnih ratova, u kojima i civili obavljaju funkcije nužne za djelovanje ratne mašinerije (primjerice proizvodnja hrane ili vojne opreme), te izvori koji dozvoljavaju procjenu broja civilnih žrtava. Dok su vojne žrtve sukoba relativno uredno evidentirane, civilne žrtve, iz različitih razloga, nisu popisivane jednako temeljito, što za posljedicu ima vakuum koji istraživači danas mogu ispuniti više ili manje utemeljenim okvirnim procjenama.

Da je autorov pristup tematski, a ne kronološki, otkriva i struktura poglavljā. Tako se prva tri, naslovljena „Mobilization, Relief, and Famine" (str. 18–60), „Hunger and Famine" (str. 60–125) i „The Demography of World War Famines" (str. 125–154), bave temama gladi i pothranjenosti te njihovim posljedicama na zdravlje civilnoga